

Колот А.М.,

д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці,
проректор ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЯК СКЛАДОВОЇ «ПЕРЕФОРМАТИЗАЦІЇ» ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглянуто діалектику соціальної та економічної компонент суспільного розвитку та їх пріоритетності. Акцентовується увага на передумовах формування сучасного економічного мислення та необхідності посилення соціальної відповідальності науковців за розбудову моделі суспільного розвитку, яка здатна забезпечити стійку соціальну динаміку.

В статье рассмотрено диалектику социальной и экономической компонент общественного развития и их приоритетности. Акцентируется внимание на предпосылках формирования современного экономического мышления и необходимости усиления социальной ответственности представителей науки за формирование модели общественного развития, способной обеспечить устойчивую социальную динамику.

The article considers the dialectics of social and economic component of public development and its priorities. It is specified the preconditions of modern economic thinking formation and the need to strengthen the social responsibility of scientists for the social development models, which can ensure a stable social dynamics.

Ключові слова. Соціальний розвиток, діалектика соціального і економічного поступу, економічне мислення, соціальна відповідальність науковців.

Ключевые слова. Социальное развитие, диалектика социального и экономического развития, экономическое мышление, социальная ответственность ученых.

Key words. Social development, the dialectic of social and economic progress, economic thinking, scientists' social responsibility .

Вступ. Існує безліч простих за формою запитань, на які важко дати лаконічні, однозначні, переконливі, науково вивірені відповіді. До їх числа належать запитання щодо співвідношення і пріоритетності економічного та соціального розвитку, мети суспільного поступу, сенсу життя, феномену соціальної відповідальності. Наголошуємо на тому, що до проблематики цінностей і філософії життєдіяльності людини, поєднання в ній біологічної, соціальної і духовних основ, сенсу життя зверталися відомі мислителі, провідні вчені всіх часів і народів.

На рубежі двох тисячоліть до цієї проблематики прикута підвищена увага. Пов'язане це з тим, що соціальна сфера у більшості країн світу нині переживає не ліпші часи. Справді, парадокс і чи не основна суперечність, яка окреслилася на рубежі тисячоліть, полягає в тому, що тим часом, коли, здавалося б, економіка має, нарешті, працювати в інтересах абсолютної більшості населення, маючи для цього економічні, організаційні, психологічні, соціокультурні передумови, світ, образно кажучи, перевернувся — інститути суспільства, економіки почали відсторонювати людину на другий план, економічна доцільність дедалі більше почала брати верх над соціальною спрямованістю.

Асиметрії в економічному і соціальному розвитку, нестійкість у найширшому її розумінні, десоціалізація відносин у сфері праці, зниження соціальної згуртованості, поширення соціального відторгнення — усе це тренди, реальність початку нового століття. І в цьому, ще раз наголосимо, виявляється чи не головний парадокс сьогодення.

У доповіді про людський розвиток, підготовленій і виданій Програмою розвитку ООН у 2011 р., зазначається: «Якщо ми не будемо діяти, то наступні покоління, можливо, запам'ятають початок ХХІ століття як час, коли ворота в ліпше майбутнє зачинилися для більшої частини людства»¹. Звернімося і до виступу Генерального директора Міжнародного бюро праці, який на 97-й сесії Міжнародної конференції праці (2008 р.) зазначав: «Нині світ перебуває на роздоріжжі з економічного, соціального і природоохоронного поглядів. З одного боку, ми є свідками трансформативної потужності процесу економічної глобалізації, яка відкриває нові економічні можливості економічного зростання завдяки технологіям, інвестиціям і торгівлі. З другого боку, ми знову і знову ставимо запитання щодо якості економічного зростання і його наслідків для навколишнього середовища, а також для соціальної згуртованості і стабільності...»².

Результати дослідження. З результатів опитування, проведеного кілька років тому в країнах Європейського Союзу, яке мало відповісти на запитання — «світ стає ліпшим чи гіршим?», випливає, що світ, зокрема світ праці, став одночасно у чомусь ліпшим, у чомусь гіршим, а головне, він став іншим — більш асиметричним і більш нестійким, непередбачуваним.

Чинники, що дестабілізують соціально-трудова сферу у світовому її вимірі та породжують численні асиметрії в ній, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Найбільш значущі з них такі:

- ✓ глобалізація світової економіки та зростання відкритості національних економік;
- ✓ трансформація в бік погіршення вікової структури населення в цілому й економічно активного зокрема;
- ✓ лібералізація соціально-економічної політики, складником якої є так званий економоцентризм;
- ✓ уповільнення темпів економічного зростання;
- ✓ зниження ролі соціального діалогу в оптимізації відносин між провідними соціальними силами;
- ✓ трансформація інституту зайнятості та різновекторність змін на ринку праці;
- ✓ низька, неадекватна потребам сьогодення роль держави в забезпеченні стійкого розвитку соціально-трудова сфери;
- ✓ поглиблення просторової нерівності, яка має як внутрішнє, так і зовнішнє походження.

Кожен із зазначених чинників має прямий та (або) опосередкований вплив на посилення асиметрій у царині соціально-трудова розвитку. Водночас наголосимо, що наскрізною та однією з основних причин асиметрії в розвитку соціально-трудова сфери є недостатнє наукове опрацювання цієї проблематики, несформованість сучасного економічного мислення та світогляду в багатьох членів соціуму.

Основним завданням науковців, зокрема вчених-трудоваків, є формування у членів суспільства сучасного економічного мислення. На наше переконання, здатність науковців виконувати означену місію слід розглядати як критерій соціально відповідальної наукової діяльності. Остання передбачає, зокрема, здатність сформулювати:

- ✓ сучасну парадигму розуміння першоджерел і закономірностей суспільного розвитку;
- ✓ системне бачення структури, змісту економічної системи та механізмів її функціонування;

¹ Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех / Пер. с англ.; ПРООН. — М.: Весь мир, 2011. — С. 14.

² Достойный труд: некоторые стратегические вызовы на будущее. — Женева: Международное бюро труда, 2008. — С. 1.

- ✓ систему знань, що пояснюють природу соціально-економічного розвитку;
- ✓ здатність виокремлення доміантних тенденцій економічного розвитку, усвідомлення першопричин і природи процесів, що перебувають за кадром і зумовлюють нестійку соціально-економічну динаміку.

Не можемо погодитись із твердженням директора Інституту відкритої політики (м. Київ) М.В. Довбенка, що криза економіки — не криза науки, і остання має незаперечні здобутки, а незадовільна господарська практика — це наслідок «...нерозуміння економічної теорії й елементарного нехтування її положеннями»¹. Вважаємо, що практика господарювання й економічна теорія перебувають у складній діалектичній єдності, і нерідко економіка не здатна вийти на нові орбіти стійкого розвитку саме через брак інноваційних ідей і наукових розробок теоретико-методологічного характеру.

Життєдіяльність людей, які ввійшли в ХХІ століття, відбувається у світі, контури якого лише формуються; світі, динаміка якого є багатовекторною та інтенсивно змінюваною; світі, в якому протягом найближчих десятиліть зміниться чи не все. Видатний американський учений І. Валлерстайн зазначає: «Мені видається, що соціум першої половини ХХІ століття за своєю складністю, нестабільністю і водночас відкритістю набагато перевершить усе бачене нами у ХХ столітті»². Таку ситуацію І. Валлерстайн пояснює форматом сучасної світосистеми, яка, досягнувши точки біфуркації, вступила у завершальну стадію свого розпаду і «навіть чи існуватиме через п'ятдесят років»³.

За таких умов досліджувати та опановувати економічні процеси та явища нового тисячоліття тим інструментарієм, і за допомогою методологічних засад минулого століття стає дедалі важче, а то й неможливо.

Канонічне (усталене) бачення взаємозв'язку економічного і соціального розвитку, одновекторного впливу першого (економічного) на другий (соціальний) якщо не цілком, то значною мірою узгоджується з предметом класичної економічної теорії, її трактуванням першоджерел і мети суспільного поступу. При цьому принципово важливо наголосити на тому, що зазначена раніше теорія (класична) формувалася за умов економічної системи, контури якої, джерела розвитку, механізми функціонування були зовсім іншими, ніж ті, що притаманні сучасним системам економічного розвитку. З огляду на це як аксіому маємо розглядати тезу, що переносити канони класичної економічної теорії на реалії сьогодення, імплементувати їх у сучасну економічну політику не завжди доцільно, більше того, нерідко шкідливо.

Водночас маємо наголосити й на тому, що з огляду на зазначені раніше причини, постулати щодо взаємозв'язку економічного і соціального розвитку, ролі і місця людини в економічній системі, які започатковані класичною політичною економією, не можна вважати помилковими. Їх слід розглядати як тогочасний стан розвитку економічної теорії та віддзеркалення нею сутності, джерел і механізмів функціонування економічної системи тодішньої доби.

У розвиток викладеного наведемо додаткові аргументи та судження. Загальновідомо, що А. Сміт (1723—1790) у своїй видатній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776) уперше обґрунтував положення про багатство з його основними соціально-економічними характеристиками та джерелами формування як предмета дослідження економічної теорії. Багатство у А. Сміта постає як багатство речей, багатство у формі матеріальних благ, які підлягають на-

¹ Довбенко М.В. Криза економіки — не криза науки : монографія / Михайло Довбенко. — К. : Академія, 2009. — С. 3.

² Валлерстайн І. Кінець знаомого мира. Соціологія ХХІ века. — М., 2003. — С. 5.

³ Там само. — С. 5.

громадженню, розподілу і використанню. Що ж стосується людини, то вона постає як суб'єкт економічної діяльності — лише як homo economicus. Отже, в А. Сміта співвідношення суб'єкта й об'єкта економічної діяльності — це співвідношення людини і багатства. При цьому матеріальне багатство — це мета, а людина (homo economicus) — лише засіб економічного процесу. Отже, стрижнева лінія, яка пронизує класичний напрям політичної економії пов'язана з визначенням матеріального багатства як мети, а людина постає не як безпосередня мета, а як засіб економічного розвитку, суб'єкт економічного процесу.

Згаданий щойно методологічний засновок дістав розвитку в наукових працях Дж. С. Мілля (1806—1873). В «Основах політичної економії» (1848) С. Мілля наголошує: «Саме по собі поняття «багатство», необхідне для визначення сукупності бажаних предметів, якими люди володіють, не тільки не охоплює їхні власні особистості, а навпаки, протиставляє їх цим предметам... Люди не є багатством для самих себе, хоча вони і слугують інструментом його надбання»¹.

Підкреслимо, що методологічну схему «багатство — мета, а людина — засіб» відтворено (хоч і на більш високому науково-пізнавальному рівні) і в «Капіталі» К. Маркса (1818—1883). Перша глава першого тому «Капіталу» починається констатацією такого: «Багатство суспільств, у яких панує капіталістичний спосіб виробництва, виступає як величезне скупчення товарів, а окремих товар — як елементарна форма цього багатства»².

Маємо констатувати, що з появою та розвитком неокласичного напрямку розвитку економічної теорії її предмет дещо розширився. А. Маршалл у своєму всесвітньо відомому фундаментальному дослідженні «Принципи політичної економії» писав: «Економічна наука — це, з одного боку, наука про багатство, а з другого — та частина суспільної науки про діяльність людини, яка стосується здійснюваних нею зусиль для задоволення своїх потреб...»³. Економічна теорія, — зазначає А. Маршалл, — досліджує той аспект діяльності людини, що «...пов'язаний із задоволенням потреб людини, створенням і використанням матеріальних підвалин її добробуту»⁴.

Отже, економічна наука від самого її зародження не абстрагувалася від дослідження ролі людини як біосоціального індивіда, сенсу його життя, а намагалася дати своє пояснення цінностей, мети і природи «людини економічної», а згодом і «людини соціальної». Утім цей шлях виявився надзвичайно тернистим, а здобутки на цьому напрямі економічних досліджень і дотепер ще межують з поразками.

Один із видатних економістів сучасності, лауреат Нобелівської премії 1998 року Амартія Сен з цього приводу зазначає: «Економічна теорія претендує на те, що вона описує реальних людей. Важко уявити собі, що на реальних людях ніяк не відображається сфера самопоглиблення і самопізнання, що йде від сократівського запитання: «Для чого ти живеш?» — запитання, яке є також, як нещодавно згадував Бернард Уільямс, мотиваційним центром для етики. Чи можуть люди, яких вивчає економічна теорія, дійсно бути настільки безчуттєвими до цього вічного запитання і дотримуватися виключно того примітивного практицизму, який приписує їм сучасна економічна теорія?»⁵.

Маємо констатувати, що реальністю сьогодення є переповнення наукового простору традиційними, пасивними, не орієнтованими на завтрашній день дослідженнями. Соціально-трудові науки фокусують свою увагу на традиційних концепціях і тео-

¹ Милль Дж. С. Основы политической экономии. — М., 1980. — Т. 1. — С. 90.

² Маркс К., Энгельс Ф. Твори. — Т. 23. — С. 45.

³ Маршалл А. Принципы политической экономии. — Т. 1. — С. 107.

⁴ Там само. — С. 56.

⁵ Сен А. Об этике и экономике. — М.: Наука, 1996. — С. 16.

ріях, намагаючись пояснити процеси реального життя тим інструментарієм і методичним багажем, що склався багато років тому. Утім на порядку денному постало завдання конструювати нові соціально-трудова моделі. Основна методологічна помилка багатьох досліджень у цій царині полягає у традиційно звуженому розумінні першоджерел, рушійних сил і механізмів функціонування інститутів соціально-трудова сфери за умов глобалізації та становлення економіки, яка дедалі більше ґрунтується на інформаційно-комунікативних технологіях, знаннях та інноваціях.

Переконаний, що економічна наука в особі її представників мала б зробити на порядок більший внесок у формування сучасного економічного мислення. Втім вона виявилася не готовою відповісти на виклики сьогодення і повноцінно виконувати свою суспільну місію.

Поділяємо думку відомого російського економіста, засновника теорії філософії господарства Ю. Осіпова, який зазначає, що «...економічна наука виявилася предметно зажатою у лещата обмежених парадигмальних настанов: по-перше, праця (людина) — предмет праці (природа, матеріал) — засоби праці (блага); по-друге, виробництво — обмін — розподіл — споживання; по-третє, вкладення (грошей, капіталу) — дохід (грошовий); по-четверте, виробництво — ринок — споживання, або ж ринок виробництва — ринок обміну — ринок споживання. До того ж все це розглядається переважно як матеріальний, механістичний, технологічний, операційний процес — як власне фабричний процес... Економіка — фабрика, але на відміну від звичайної технофабрики вона ще й незвична соціальна фабрика, у рамках якої, власне, і здійснюються капітальний і товарообмінний процеси»¹.

Місце соціальної фабрики в економічній системі, її роль, співвідношення і взаємозалежність з фабрикою економічною — ці та інші прості за постановкою питання досі залишаються не переконливо поясненими різними сучасними економічними теоріями. Прикро про це говорити, але навіть теорія соціальної політики — свята святих забезпечення стійкої соціальної динаміки все ще залишається побудованою на клаптиках різних економічних теорій, більше на міфах, аніж на методологічно виважених наукових засадах.

За того стану економічного мислення, яке домінує в суспільстві і яке, на жаль, відтворюється у тому ж небажаному форматі, досягти прориву у розвитку економіки та суспільства, забезпечити стійкість, динамізм, інноваційність украй проблематично. Наголошуємо на тому, що суспільство потребує не те що перегляду, а іншого бачення, іншого прочитання, іншого осмислення багатьох так званих *вічних постулатів*. Одна з таких незаперечних істин звучить так: економіка є первинною, а соціальна сфера, соціальний розвиток — вторинні, похідні — це судження далекого минулого, які свідомо чи несвідомо привнесені у XXI століття.

Наявність цих думок означає лише одне: економічне мислення, яке і понині домінує у цій царині та дається взнаки сформоване у багатьох членів суспільства, включаючи і науковців, на псевдонаукових трактовках невиробничого, непродуктивного, винятково витратного характеру соціальної сфери.

Цілком очевидно, що баланс економічних можливостей і витрат на соціальний розвиток має дотримуватися. Перш ніж розподіляти необхідно виробляти. І це аксіома. А принципово важливою залишається відповідь на запитання: заради кого і заради чого організується виробництво, здійснюється економічна діяльність і має досягатися економічне зростання; далі — від чого маємо відштовхуватися при розробці загальної політики — суспільних потреб соціуму чи потреб так званої *владарюючої еліти*; як трактувати вкладення у соціальну сферу — невиробничі

---

¹ Осіпов Ю.М. Философия хозяйства как достояние размышляющего человечества. — М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2008. — С. 16.

витрати чи соціально значимі інвестиції; чи може бути соціальна компонента другорядною в умовах, коли в структурі активів відбуваються різкі зміни на користь нематеріальних і лівова частина останніх припадає на людський капітал, який формується здебільшого у соціальній сфері.

У суспільстві має утвердитися нове наукове мислення щодо взаємозв'язку, підпорядкованості, взаємообумовленості економічного і соціального розвитку. Повністю поділяємо думку відомого українського вченого-економіста А. Гальчинського, у якій наголошується на такому: «Якщо за традиційною схемою наукових канонів індустріального суспільства соціальне детермінується економічним, то нині все очевиднішою стає неадекватність цієї взаємозалежності. У постіндустріальному суспільстві економічна і соціальна сфери фактично помінялися місцями. *Економіка сама по собі стала безпосередньою складовою соціальної сфери, яка не лише поглинає її результативну основу, а й визначає більшу частину енергетичного потенціалу, її ресурсну базу, межі зростання і розвитку*»¹.

Досліджуючи діалектику економічного і соціального розвитку, доцільно посылитися на позицію Д. Белла: «Говорячи сьогодні про економіку, люди зазвичай не усвідомлюють, що її природна межа вже досягнута і в найближчі десятиліття буде змушена перетворитися на одну зі складових соціології»².

Ураховуючи, що на сучасному етапі науково-технічної революції людина стає носієм найпотужнішого, найпродуктивнішого капіталу, яким є людський, і водночас вона зберігає статус мети виробництва, соціальний розвиток остаточно втрачає риси вторинності щодо економічного поступу. У державі соціального типу, в суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика має розглядатися виключно як складник соціальної політики, а не навпаки.

Тож маємо звільнитися від тягара застарілих теоретичних уявлень щодо взаємозв'язку і взаємодії економічної і соціальних сфер, економічної і соціальної політики, погляду на соціальну сферу як суто витратну. Пам'ятаймо, що будь-яка догма призводить до застою, постановки помилкових цілей, прийняття хибних рішень, і всі реформаторські зусилля при цьому втрачають сенс.

Наукова спільнота має сміливіше прагнути з'ясувати, що перебуває за кадром поверхневих процесів розвитку соціально-трудої сфери, яким стане світ праці у найближчому майбутньому та у *віддаленій* перспективі. Відомий філософ Карл Поппер (1902—1994) справедливо наголошував на тому, що завданням науки є спроможність побачити загадку, проблему, парадокс там, де раніше їх ніхто не помічав. При цьому не слід боятися ризику. Науковий зміст певної теорії є тим багатшим, чим більшою мірою вона дискусійна, відкрита для заперечення майбутнім досвідом.

На думку А. Гальчинського, і з ним важко не погодитися, «нова культура наукового мислення, що нині формується, пов'язується з домінантою принципу ймовірності, а отже — зі зростаючою багатоаспектністю суспільних, зокрема економічних, перетворень. *Настає, або, можливо, вже й настав, кінець ери усталених істин* (виділено авт.). Сходить зі свого п'єдесталу принцип функціональної раціональності, на фундаменті якого вибудована вся система канонічних узагальнень. У цій ситуації істина не може бути загальною та універсальною. Відповідно руйнується і наявна методологія простих схем, на наукових засадах якої сформовано чинну конструкцію економічної теорії»³.

¹ Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій. — К.: АДЕФ — Україна, 2010. — С. 10.

² Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности. Размышления о мире XXI века. — М., 2007. — С. 245.

³ Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій. — К.: «АДЕФ — Україна», 2010. — С. 8.

Висновки. Погляди вчених, зокрема вчених-трудовиків, мають бути звернені передусім у майбутнє, чого насправді часто не відбувається. Так, один із всесвітньо відомих засновників сучасної теорії управління Пітер Друкер у праці, що побачила світ у середині 1990-х років, наголошує на тому, що «...наступне століття вже настало... Ми все ще не знаємо відповідей, нам зрозумілі лише запитання... Нинішні реалії відрізняються від тих, які все ще привертають увагу політиків, учених, бізнесменів і профспілкових діячів і яким усе ще присвячуються книжки»¹. Через майже два десятиліття можемо лише підтвердити побоювання П. Друкера і констатувати, що люди сучасної свідомості продовжують часто ігнорувати нинішні реалії і пропонують рецепти розвитку для умов, коріння яких залишились у минулому.

Запрошуємо потенційних читачів намагатися мислити щодо майбутнього соціально-трудової сфери яскраво і сміливо, виявляти його риси у тенденціях, що зароджуються. Цей спільний пошук може стати основою реальних програм стійкого соціального розвитку, подолання існуючих гіпертрофованих асиметрій у царині економічного і соціального розвитку.

Переконаний, що досягти стійкої динаміки розвитку соціально-трудової сфери не можливо без переформатизації існуючого економічного мислення, без іншого бачення джерел та ієрархії чинників суспільного розвитку, усвідомлення діалектики соціального і економічного поступу. І така переформатизація стосується багатьох членів соціуму, включаючи й політичну еліту. Іншими словами, щоб жити інакше, досягати якісно нового рівня соціального буття, необхідно навчитися мислити інакше.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2012 р.

УДК 331.5

Петюх В.М.,

канд. екон. наук, проф.,

кафедра управління персоналом та економіки праці,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

Юрчук Л.Л.,

магістр,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ НЕДОСТАТНІХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЕКОНОМІСТА З ПРАЦІ

Охарактеризовано здібності, якими має володіти економіст з праці, визначено набір знань та вмінь економіста з праці, сформульовано принципи визначення необхідних компетенцій, розглянуто основні елементи аналізу трудових процесів економіста з праці, побудовано дерево одного з процесів, оцінено фактичні витрати часу на його виконання, визначено види компетенцій, необхідних для виконання трудових процесів у сфері економіки праці.

Охарактеризованы способности, которыми должен владеть экономист по труду, определены набор знаний и умений экономиста по труду, сформулированы принципы определения необходимых компетенций, рассмотрены основные элементы анализа трудовых процессов экономиста по труду, построено дерево одного из процессов, оценены фактические расходы времени на его выполнение, определены виды компетенций, необходимых для выполнения трудовых процессов в сфере экономики труда.

We characterize the ability, that an economics of labor should possess, particularly the knowledge and skills for labor economist, formulated the principles for determining the necessary competencies, the main elements of the analysis of labor processes economist for

¹ Друкер П. Ф. Новые реальности / Питер Ф. Друкер. — М. : Бук Чембер Интернэшнл, 1994. — С. 7.